

УДК 331.522:355.01:338.124.4:330.59

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.208.210-217>**Дерій Ж.В.**доктор економічних наук,
Національний університет «Чернігівська політехніка»**Derii Zhanna**

Dr. of Economic Sc.

Chernihiv Polytechnic National University

<https://orcid.org/0000-0003-3695-7202>**Децюк Т.М.**кандидат педагогічних наук
ЗВО «Університет трансформації майбутнього»**Detsiuk Tetiana**

PhD in Pedagogic Sc.

HEI University of Future Transformation

<https://orcid.org/0000-0003-2098-0053>**Захарін А.В.**

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Zakharin Andrii

Chernihiv Polytechnic National University

<https://orcid.org/0009-0003-4871-0888>

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ НАРОЩУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті досліджено стан людського капіталу України в умовах війни та визначено ключові виклики і можливості його збереження, адаптації та нарощування у контексті повоєнного відновлення. Проаналізовано демографічні, економічні, освітні та психосоціальні втрати, спричинені воєнними діями, масовою міграцією та тривалим стресовим навантаженням на населення. Обґрунтовано роль людського капіталу як базового ресурсу відновлення економіки, інноваційного розвитку та суспільної стійкості. Запропоновано комплексну систему інструментів відновлення і нарощування людського капіталу, що охоплює освітню та наукову сферу, ринок праці, соціально-демографічну політику, охорону здоров'я, інституційні, цифрові та міжнародні механізми. Доведено, що поєднання внутрішніх резервів і транснаціонального людського потенціалу за умов ефективної державної політики та партнерської взаємодії є ключовою передумовою сталого повоєнного розвитку України.

Ключові слова: людський капітал, економічні втрати, повоєнна відбудова, інструменти нарощування людського капіталу, сталий повоєнний розвиток.

HUMAN CAPITAL IN WAR: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR GROWTH IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION

The article examines the state of human capital in Ukraine under the conditions of war and identifies key challenges and mechanisms of adaptation in the context of economic recovery and post-war reconstruction. It is argued that armed aggression has caused unprecedented demographic, social, economic, educational and psychological losses, which significantly weaken the productive potential of the population and slow down recovery processes. Large-scale forced migration, population ageing, labour shortages, destruction of educational infrastructure and deterioration of mental health have become critical threats to human capital accumulation.

At the same time, the study proves that wartime conditions have generated new adaptive capacities, including a high level of social solidarity, digital skills development, civic engagement, volunteerism and growing orientation towards European values. Human capital is substantiated as the key driver of economic resilience, innovation-based growth and long-term competitiveness in the post-war period.

The authors propose an integrated architecture of human capital recovery and development, combining educational and scientific instruments, labour market and employment policies, social and demographic measures, healthcare and

ISSN друкованої версії: 2224-6282

ISSN електронної версії: 2224-6290

© Дерій Ж.В., Децюк Т.М., Захарін А.В., 2025

psychosocial support tools, institutional and governance mechanisms, digital and innovative solutions, as well as international and partnership-based instruments. Particular attention is paid to the role of universities, civil society and international cooperation in preserving knowledge, skills and competencies, preventing brain drain and facilitating reintegration of migrants and internally displaced persons.

It is concluded that the effectiveness of post-war recovery depends on a comprehensive, multi-level and cross-sectoral approach to human capital development. The combination of internal reserves and transnational human capital, supported by targeted public policies and international assistance, creates the foundation for sustainable economic recovery, social cohesion and long-term development of Ukraine.

Keywords: human capital, economic losses, post-war reconstruction, instruments for building human capital, sustainable post-war development.

JEL classification: J24, O15, D74, O43, J61.

Постановка проблеми. З початку російсько-української війни у 2014 р. та широкомасштабного вторгнення у 2022 р. Україна зіткнулась з безпрецедентними викликами у різних сферах життєдіяльності та розвитку. Небачена гуманітарна криза, яка проявилась у масовому переміщенні населення як в межах країни так й за кордон призвела до зростання гуманітарних потреб, напруження у соціальній сфері. Одночасно загострюються безпекові та економічні проблеми пов'язані з потребами постійного зміцнення обороноздатності країни та протидії агресору. Руйнування об'єктів промисловості, інфраструктури у тому числі й критичної, порушення логістичних ланцюгів, нестабільна соціальна ситуація негативно впливають на всі сектори національної економіки та її ключові фактори, зокрема на людський капітал.

Окреслене актуалізує питання вивчення стану людського капіталу в умовах війни, що дозволить виявити наявні проблеми та сформулювати потенційні можливості людського розвитку та спроможності капіталізації людського потенціалу. Так як саме нарощування людського капіталу є базисом для подальшого відновлення економіки на засадах інноваційності та сталості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема людського розвитку та капіталізації людського потенціалу залишається у фокусі наукових інтересів багатьох іноземних та вітчизняних науковців. Дослідження проблематики людського капіталу знаходиться у міждисциплінарній площині і розглядається з точки зору економіки, психології, соціології та педагогіки. Так Амартія Кумар Сен, нобелівський лауреат з економіки, досліджує питання людського розвитку та економіки добробуту, вивчає механізми бідності та можливості людини через освіту, охорону здоров'я реалізувати свій людський потенціал [1].

На важливості емоційного інтелекту для капіталізації людського потенціалу наголошує Деніел Гоулман. Поняття «мислення зростання» (growth mindset) запропонувала Керол Двек, обґрунтовуючи, що через працю людина може розвивати свої здібності та інтелект, відповідно це вже призводить до нарощення людського капіталу. Людський капітал як основний фактор економічного розвитку позиціонував Гері Беккер у своїй праці «Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis». Дослідник сформулював думку, що завдяки інвестуванню в освіту, професійну підготовку та здоров'я людини відбувається зростання підвищення ефективності працевитрат та економічного добробуту [2].

У вітчизняній науковій літературі визначено теоретико-методологічні засади розвитку людського потенціалу та його капіталізації, відмінностей між категоріями «людський капітал» та «людський потенціал», що знайшло відображення в роботах Д. Богині, О. Грішнєвої, Ж. Дерій [13, 16], Т. Заяць, Е. Лібанової, Г. Михайленко, Г. Назарової, У. Садової, Т. Семикіної, та ін.

Актуалізацію питань збереження людського капіталу в умовах війни включили у науковий дискурс В. Антонюк [3], В. Близнюк та Л. Яценко [4], Д. Крилов [5], Ю. Залознова, Н. Азьмук [6], О. Самборська та С. Воскобійник [7].

Науковці аналізують виклики у людському розвитку під час війни та наголошують на домінуючій ролі людського капіталу, який є ключовим фактором післявоєнного відновлення. Не дивлячись на значний наявний науковий доробок, деякі ключові аспекти даної тематики залишаються недостатньо досліджені та вимагають уточнення та доопрацювання.

Невирішеною проблемою залишається недостатня наукова визначеність щодо практичних інструментів і чітких алгоритмів збереження та нарощення людського капіталу в умовах війни й післявоєнного відновлення, попри ґрунтовний аналіз викликів людського розвитку та визнання провідної ролі людського капіталу як ключового чинника стійкого відновлення.

Метою статті є формулювання концептуально-теоретичних підходів та практичних інструментів збереження людського капіталу на засадах його виключної ролі у системі суспільних відносин та відновлення економіки.

Методи дослідження. Для досягнення окресленої мети у процесі наукового пошуку будуть використані наступні як загально наукові, так й спеціальні методи. Так для характеристики стану людського капіталу в умовах війни, узагальнення демографічних втрат та формування концептуального бачення наслідків війни для людського розвитку використовується аналіз та синтез. При розгляді людського капіталу з точки зору багаторівневої соціально-економічної системи, побудові архітекtonіки системи відновлення та нарощування людського капіталу використано системний підхід. Елементи структурно-функціонального та порівняльного аналізу використано при виділенні окремих складових людського капіталу, опрацюванні інструментів відновлення людського капіталу, порівнянні довоєнного та воєнного стану людського капіталу. Для оцінки масштабів демографічних втрат, міграції, дефіциту

кадрів, економічної динаміки використовується статистичний аналіз на основі даних Державної служби статистики України, ООН, МОМ, Єврокомісії, Державної служби зайнятості. Методи узагальнення та систематизації використано при узагальненні наукових підходів до трактування людського капіталу, систематизації видів міжнародної допомоги, формуванні переліку інструментів відновлення людського капіталу. Також у роботі використовується концептуальне моделювання при розробці авторської архітектури системи відновлення та нарощування людського капіталу.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний соціально-економічний стан нашої країни знаходиться під безпосереднім впливом воєнних дій і відповідних наслідків. За даними Державної служби статистики за 2024р. порівняно з 2021р. валовий внутрішній продукт зменшився на 22%, а приріст у 4% порівняно з 2023р. не забезпечує повноцінне відновлення економіки після широкомасштабного вторгнення [8]. На неможливість повноцінного відновлення впливають безпекові ризики, зовнішні міграційні процеси, переміщення населення в межах країни та відповідно нестача кваліфікованих кадрів. Але уже потрібен перехід від виживання до розвитку та акцентування уваги на підтримці розвитку людського капіталу, що є вкрай важливим з огляду на його роль у суспільно-економічному відновленні.

У ході вивчення понятійно-категоріального апарату та шляхом узагальнення досліджень учених економістів, соціологів, психологів встановлено, що людський потенціал – це сукупність нагромаджених у суспільстві ресурсів: стану здоров'я, творчих можливостей, професійних умінь і форм активності, які можуть реалізовуватися в різних напрямках соціально-економічної діяльності. Ці ресурси здатні приносити дохід, формувати нові потреби та впливати на рівень економічного добробуту як окремої людини, так й суспільства. Погоджуємось з думкою В. Антонюк, що під людським капіталом розуміється сукупність знань, навичок і досвіду людей, рівень їх інтелекту, культури й мотивації, які формують продуктивні здібності населення, що використовуються в процесі трудової і підприємницької діяльності та забезпечують виробництво національного доходу [3, с. 110].

У роботі ми оперуємо категорією людський капітал і досліджуємо його стан під час війни, так як саме людський капітал є базисом суспільних відносин виступаючи при цьому драйвером суспільного розвитку, основою соціальної системи, індикатором рівня та якості життя, джерелом інновацій та креативності, а також ресурсом для відновлення після криз таких як війна.

З початку широкомасштабного вторгнення країна постала перед серйозними викликами втрат людського капіталу як прямих так й непрямих, що відобразилось у наступному.

Україна несе значні демографічні втрати, які проявились у загибелі як мирного населення так й військових, депортаціях населення, вимушених міграціях за межі країни, що призводить до зменшення трудових ресурсів та відтоку висококваліфікованих кадрів,

молоді та осіб працездатного віку. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, станом на вересень 2025 р. було зафіксовано 9614 загиблих цивільних осіб та 17 535 цивільних осіб, які зазнали поранень [9]. Згідно даних Міжнародної організації з міграції станом на 2025 р. майже 9,4 млн. громадян України залишили своє місце проживання, з яких 3,8 млн. це внутрішньо переміщені особи, 4,37 млн. громадян перебувають за кордоном переважно в країнах Європейського Союзу на правах отримувачів тимчасового притулку. Дорослі жінки становили 44,6% бенефіціарів, неповнолітні становили майже третину (31,1%), а дорослі чоловіки становили майже чверть (24,3%) від загальної кількості [10]. Станом на 2025 р. в Україну повернулося 1,1 млн осіб, які виїжджали за кордон після повномасштабного російського вторгнення. Ще 340 тисяч осіб з тих, хто повернулися, залишаються у статусі ВПО [11].

Серед мотивів повернення переважають родинні та емоційні, бажання бути з родиною та проживати вдома. Також серед причин повернення навіть попри несприятливу безпекову ситуацію, називаються можливість працевлаштування в Україні, наявність власного житла та непереборні фінансові труднощі, які виникли за кордоном. Проте значна частка українців за кордоном не планує повернення найближчим часом і чекає закінчення війни. Відповідно такі тенденції негативно впливатимуть на людський капітал України. Суттєвим викликом для збереження людського капіталу стало прийняття дозволу на виїзд за кордон молодих чоловіків у віці 18-22 років. Вважаємо, що дане рішення має негативний вплив як у демографічному сенсі, так й у суспільно-політичному, так як втрачається прошарок молоді, найактивніший її контингент частина якої вже не повернеться на батьківщину. Відповідно це вже відображається на ринку праці, особливо у сфері послуг, HoReCa де молодь мала заробітки одночасно навчаючись. Крім того за декілька років ця демографічна група вступає у активний репродуктивний вік, проте створення родин та народження дітей не буде відбуватись в Україні. Таким чином додаткові демографічні втрати будуть пов'язані з втратами відтворення майбутніх поколінь.

Історія розвитку людства свідчить про те, що чим довше триває війна, тим менше людей повертається, відповідно кількість тих, хто повернеться в Україну буде залежати від тривалості воєнних дій та стану безпеки в країні. Одночасно для тих, хто повернувся з'являються нові перешкоди які обумовлені відсутністю чіткої державної політики щодо реінтеграції мігрантів. Так проблеми з доступом до соціальних послуг, відсутність житла, неможливість знайти роботу за фахом можуть спровокувати повторний виїзд за кордон.

В Україні вже спостерігається притаманна більшості країн Європи стійка демографічна тенденція, що полягає у скороченні чисельності населення та його поступовому старінні, зокрема внаслідок зниження рівня народжуваності. За даними фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Пуги, ще до початку повномасштабної агресії Україна мала

найнижчі показники народжуваності серед європейських держав. Водночас експертні прогнози свідчать, що після завершення війни цей показник може набути найнижчого значення у глобальному вимірі. Формування негативної демографічної динаміки розпочалося на початку 1990-х років і було зумовлене масштабними міграційними процесами та тривалим спадом народжуваності. Після анексії Автономної Республіки Крим і початку збройного протистояння на сході країни у 2014 році рівень народжуваності зменшився приблизно на 12%. Подальше загострення ситуації внаслідок повномасштабного вторгнення призвело до зниження сумарного коефіцієнта народжуваності до орієнтовного рівня 1,2. За реалізації несприятливого сценарію демографічного розвитку чисельність населення України до 2030 р. може скоротитися до близько 35 мільйонів осіб [12].

Демографічні втрати будуть мати як короткостроковий так й довгостроковий вплив на людський капітал і відповідно прямий та опосередкований вплив на економіку країни. У короткостроковій перспективі демографічні втрати вплинуть і вже впливають на ринок праці внаслідок дефіциту робочої сили працездатного віку через міграцію та мобілізацію, нерівномірності втрат за професіями та зростання навантаження на тих, хто залишився працювати [13].

Опитування роботодавців, яке проводила Державна служба зайнятості підтвердило зростання дефіциту кадрового складу. Так станом на 2024 р. з дефіцитом кадрів стикалися 74% опитаних роботодавців, що на 19% більше порівняно з 2023 р. [14]. Зниження пропозиції робочої сили пов'язано з демографічними втратами, з переходом певної частини населення до економічно неактивного, труднощами для ВПО з пошуком роботи, окупацією частини територій України, необхідністю догляду за непрацездатними членами родини, втратою працівників з наявним трудовим досвідом та професійними навичками які неможливо швидко відновити або замінити.

Серед економічних наслідків демографічних втрат відчутними стають зниження обсягів виробництва та скорочення податкових надходжень при одночасному зростанні соціальних витрат, зниженні темпів відновлення та зменшенні загальної економічної активності. У довгостроковій перспективі для нашої країни з'являються нові ризики та виклики, що проявляться у старінні нації, зменшенні частки працездатного населення, скороченні потенціалу для економічного зростання, підвищення фіскального навантаження на суб'єкти господарювання.

Зменшення інвестицій в освіту та науку, втрата наукових шкіл, відсутність міжпоколінної передачі досвіду призводить до структурної деградації людського капіталу. Внаслідок воєнних дій та руйнації закладів освіти, неможливості організувати безпечні умови навчання засновники вимушені призупиняти або переходити до змішаних або виключно дистанційних форм навчання, що призводить до погіршення якості освітнього процесу та неможливості нарощування людського капіталу порівняно з довоєнним періодом. А

зменшення кількості молоді, яка є найбільш активним та креативним прошарком суспільства, у довгостроковій перспективі через зниження інноваційності та підприємницької активності вплине на здатність країни інтегруватись у високотехнологічні глобальні ланцюги доданої вартості.

Під час війни психологічне та емоційне виснаження є особливо відчутним та має як індивідуальні наслідки для конкретної особистості так й для суспільства, що безпосередньо впливає на людський капітал, стійкість та економічний розвиток. На рівні особистості це проявляється у хронічному стресі та тривожності, відчутті небезпеки, емоційному вигоранні та втраті мотивації до роботи, навчання та розвитку. Зростає конфліктність, знижується продуктивність праці та когнітивна ефективність людського капіталу. Відповідно це призводить й до економічних втрат та довготривалого зменшення ефективності робочої сили через плинність кадрів, зростання виплат соціальної допомоги з тимчасової втрати працездатності. Психологічне виснаження під час війни є системною втратою людського капіталу у прихованій формі, так як закріплення травматичного досвіду впливатиме на поведінкові моделі наступних поколінь та уповільнення післявоєнного відновлення через психологічно виснажений людський ресурс.

Первинною ланкою відтворення людського капіталу є домашні господарства, проте сьогодні відбувається руйнування родинних зв'язків та зубожіння родин на що впливають наступні фактори: смерть та загибель окремих членів родин; внутрішня або зовнішня міграція переважно жінок з дітьми; збільшення кількості дітей-сиріт, які втратили батьківське піклування; руйнування або втрата матеріального середовища життєдіяльності родини; втрата працюючих членів родини; зниження доходів, загострення матеріальних та соціальних проблем з утримання непрацездатних членів родини і виховання дітей та молоді; зниження народжуваності внаслідок смертності у репродуктивному віці; погіршення здоров'я.

На рівні соціальних груп спостерігаються негативні зміни, що відобразилось у існуючих та нових протиріччях: зниження довіри до суспільства, руйнування соціальних зв'язків, дистанціювання між тими хто виїхав та залишився, хто живе у відносно спокійних регіонах та тими хто живе у прикордонні та в районах активних бойових дій, між різними групами ВПО; між військовими та цивільними. Відповідно послаблюється соціальна згуртованість та стійкість, змінюються норми соціальної поведінки, формується стійкий ефект «втомленого суспільства». Але поряд з руйнуванням соціальних зв'язків через травми, нерівність та конфлікти, війна спровокувала протилежний ефект який проявляється у зростанні солідарності, розвитку просоціальної поведінки, появі спільнот за потребами та інтересами.

Незважаючи на значні втрати людського капіталу Україна має можливості та резерви для його відновлення з орієнтиром на інноваційність та європейську орієнтованість за умов цілеспрямованої державної політики та ефективної взаємодії з міжнародними партнерами (рис. 1).

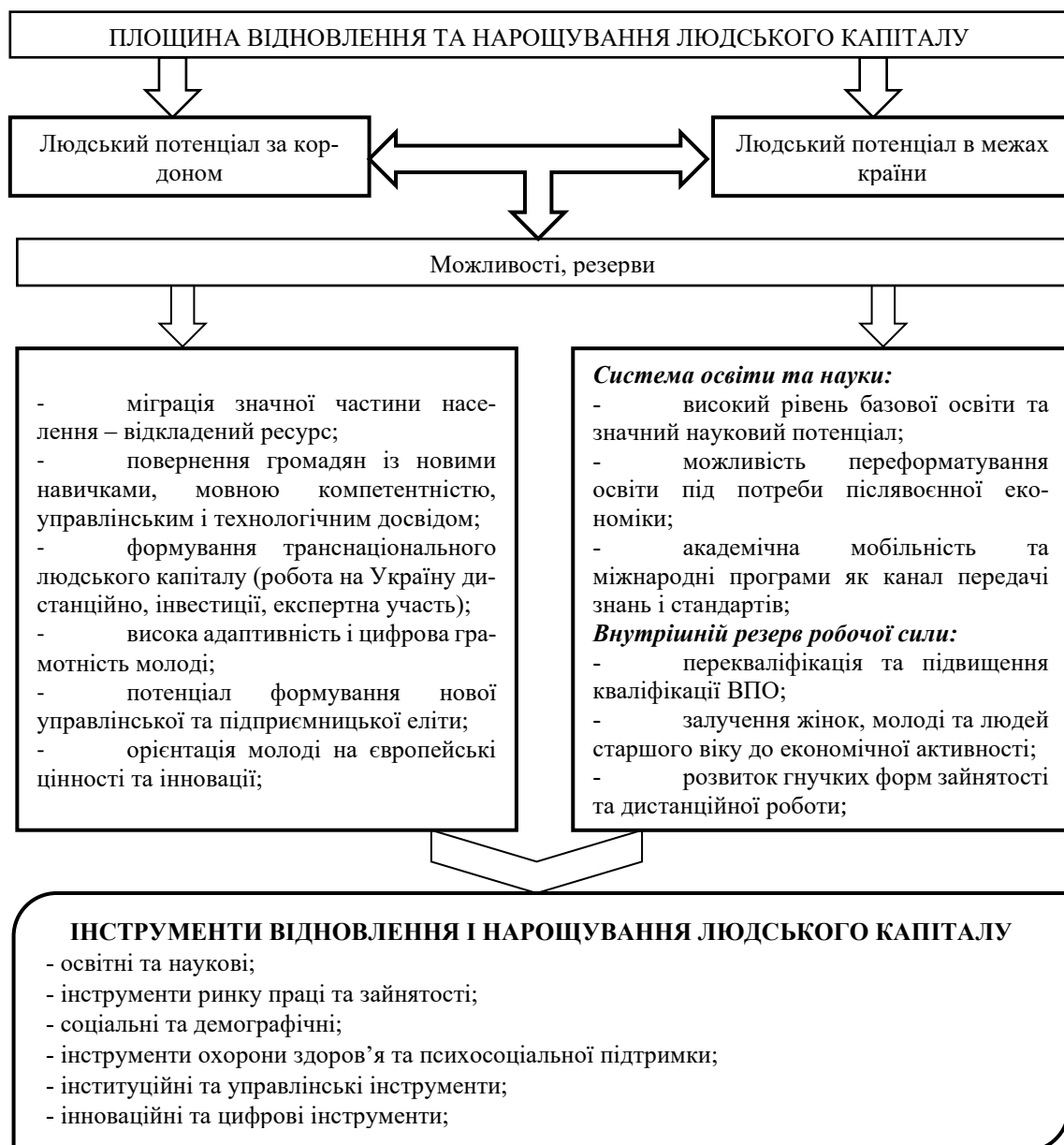

Рис. 1 Архітектура системи відновлення та нарощування людського капіталу

Джерело: авторська розробка

Всі запропоновані інструменти одночасно мають короткостроковий вплив і орієнтують на збереження та стабілізацію людського капіталу, середньостроковий з акцентом на адаптацію та перекваліфікацію і довгостроковий з вектором на повоєнне відновлення та розвиток.

Мета використання освітніх та наукових інструментів – збереження та оновлення навичок і компетентностей, утримання наукового потенціалу, відповідно очікувані ефекти – підвищення конкурентоспроможності робочої сили, запобігання відтоку мізків. Основна цільова група на яку направлені ці інструменти – молодь, ВПО, науковці, науково-педагогічні працівники, викладачі, фахівці. Конкретними інструментами, які використовувались і до повномасштабного вторгнення є освіта протягом життя та перекваліфікація; підтримка академічної мобільності; збереження наукового потенціалу (гранти для дослідників, підтримка молодих учених). Плани на відновлення та відбудову

створюють запити на адаптацію освітніх програм до воєнних і повоєнних потреб (безпека, зелена відбудова, STEM освіта, реабілітаційна медицина, психологія) та інтеграцію інноваційних екосистем університетів у проєкти відновлення регіонів [15].

Інструменти ринку праці та зайнятості використовуються з метою зменшення безробіття, запобігання втраті навичок, стимулювання продуктивної зайнятості та економічної активізації. Основними бенефіціарами для яких розробляються ці інструменти є безробітні, ВПО, ветерани. На сьогодні є запити і позитивні практики використання таких інструментів як профнавчання, стажування, ваучери на освіту, підтримка працевлаштування ВПО, ветеранів, осіб з інвалідністю. Дієвим є інструмент «ваучер на освіту», завдяки якому ВПО, особи з інвалідністю, ветерани, особи від 45 років можуть безкоштовно опанувати нову професію та спеціальність на суму до 10 прожиткових мінімумів доходів громадян [16, 17].

Основна мета демографічних та соціальних інструментів – збереження людського потенціалу та зменшення демографічних втрат. Дані інструменти застосовуються до всіх демографічних груп і передбачають підтримку сімей з дітьми та молоді, житлові програми для ВПО та повернення мігрантів, заходи з реінтеграції біженців. Результатом використання інструментів є пролонговані ефекти у напрямку соціальної згуртованості та розвитку громад.

Інструменти охорони здоров'я та психосоціальної підтримки мають за мету збереження фізичного й ментального здоров'я населення. Сьогодні дані інструменти орієнтовані на реабілітацію військових і цивільних постраждалих через створення ветеранських просторів, програми ментального здоров'я та психосоціальної підтримки (наприклад програма «Ти як?»), відновлення доступу до первинної та спеціалізованої медицини, підготовку фахівців з кризової психології та реабілітації та профілактику професійного вигорання.

Завдяки залученню інституційних та управлінських інструментів створюються умови для ефективного відновлення людського капіталу, підвищується ефективність управління. Такі інструменти включають стратегічне планування людського капіталу на національному та регіональному рівнях та міжсекторальну координацію партнерства *держава – освіта – бізнес –*

громада.

Прискорення накопичення людського капіталу в умовах обмежених ресурсів досягається у тому числі завдяки застосуванню інноваційних та цифрових інструментів. У зв'язку з неможливістю організації виключно очної трудової діяльності, дистанційна робота розглядається як інструмент утримання кадрів. Також активно запроваджуються цифрові платформи навчання і працевлаштування, розвиваються цифрові навички та кіберграмотність. Значно поживались процеси підтримки стартапів і соціальних інновацій у тому числі цифрові.

Завдяки міжнародним програмам підтримки та допомоги відбувається компенсація внутрішніх втрат людського капіталу. Саме тому важлива роль міжнародних та партнерських інструментів. Набувають розповсюдження міжнародні освітні та наукові програми, трансфер знань і технологій, впроваджуються спільні проекти з відбудови і відповідно здійснюється інтеграція у європейський простір людського капіталу. Міжнародна підтримка України є критично важливою для її виживання та перемоги та підтримки людського капіталу. Завдяки такій допомозі домашні господарства отримують можливість задовольняти базові потреби та бути фінансово стійкими (табл. 1).

Таблиця 1

Види міжнародної підтримки

Партнер, обсяг коштів/сума виплат	Категорія отримувачів допомоги	Територія
Представництво дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ), \$90 млн.	Багатодітні родини, які мають 3 і більше дітей до 18 років, з яких принаймні одна дитина не досягла 2 років; які мають 2 і більше дітей до 18 років, з яких принаймні 1 дитину з інвалідністю	Уся територія України
Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), 1,4 млрд грн.	Внутрішньо переміщені особи (ВПО) Пріоритет – ВПО з числа осіб, які одержують пенсію до 3000 грн.	Уся територія, першочергово ВПО з Донецької Луганської, Одеської, Харківської, Запорізької, Миколаївської, Херсонської областей
Всесвітня продовольча програма ООН. Понад 3 млрд грн.	ВПО за черговістю дати включення до бази даних	Як попередня
Місія Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариство Червоного Хреста України (МЧКХ та ТЧХУ), 2,4 млрд. грн., 960 тис. осіб	Пріоритетною категорією визначено малозабезпечені сім'ї, у тому числі із числа ВПО	Як попередня
Міжнародна організація з міграції, 100 тис. осіб, 0,7 млрд. грн.	Особи з інвалідністю, у тому числі із числа ВПО	Уся територія України, а також ВПО з визначених регіонів
RED ROSE CDS LIMITED, 40 тис. сімей	ВПО пенсіонери та/або особи з інвалідністю	Регіони, визначені Мінсоцполітики
БО «Людина в біді»	На пілотній стадії особи з інвалідністю	Харківська, Донецька, Запорізька, Херсонська, Миколаївська області
Норвезька рада у справах біженців	Підтримка ВПО, а також осіб, хто проживає в районах, постраждалих від бойових дій	Уся територія України
Відокремлений підрозділ ACTED, 10000 сімей	Категорія осіб з інвалідністю	Херсонська (з рахунками ощадбанку), Харківська, Миколаївська
Handicap в Україні психологічна підтримка та реабілітація, 2200 грн. на особу щомісяця протягом трьох місяців з продовженням	ВПО, особи похилого віку із рівнем доходу нижче 3000 грн; дорослі особи з особливими потребами; багатодітні сім'ї; сім'ї, очолювані жінкою; сім'ї з особами з інвалідністю 1,2 груп; сім'ї з вагітними та гонючими жінками	Уся територія України

Джерело: систематизовано авторами за даними [18]

Проблеми щодо людського капіталу які виникли через війну й демографічну кризу, варто розв'язувати комплексно залучаючи всіх ключових стейкхолдерів: уряд, міжнародних партнерів, бізнесу, громадянського суспільства. Формується своєрідна екосистема задля нарощування людського капіталу у повоєнному відновленні країни.

У цій екосистемі значна увага має приділятися наступному: модернізація формальної освіти; розвиток неформальної та безперервної освіти; подолання розривів між наявними та необхідними компетенціями; перекваліфікація та підвищення кваліфікації відповідно до потреб економіки відновлення; зміна гендерних підходів у сфері працевлаштування; реабілітація ветеранів і постраждалих від війни; реінтеграція ветеранів; інклюзія вразливих груп; механізми фінансування інвестицій у людський капітал; розвиток партнерств і мережевої взаємодії; розвиток цифрової грамотності; підтримка наукових досліджень і трансферу знань; використання інновацій як драйвера зростання продуктивності праці відновлення суспільної згуртованості; розширення громадської участі.

Висновки. У статті обґрунтовано, що людський

капітал в умовах війни зазнає комплексних втрат демографічного, соціально-економічного, освітнього та психологічного характеру, які мають як короткострокові, так і довгострокові наслідки для відновлення економіки України. Доведено, що демографічні втрати, вимушена міграція, дефіцит кадрів, зниження якості освіти, психологічне виснаження населення та руйнування соціальних зв'язків суттєво послаблюють потенціал людського розвитку і конкурентоспроможність національної економіки. Водночас встановлено, що війна сформувала нові адаптаційні можливості людського капіталу, зокрема зростання цифрової грамотності, самоорганізації, волонтерської активності та орієнтації на європейські цінності. Запропоновано архітектоніку системи відновлення та нарощування людського капіталу, яка поєднує освітні, ринкові, соціально-демографічні, медико-психологічні, інституційні, інноваційні та міжнародні інструменти. Обґрунтовано, що ефективне поєднання цих інструментів за умов міжсекторальної взаємодії та цілеспрямованої державної політики створює підґрунтя для стійкого повоєнного відновлення та довгострокового розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Sen, A. (1981). *Poverty and Famines : An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford : Oxford University Press, 257 p. URL: <https://archive.org/details/povertyfaminesses0000sena>
2. Becker, G. (1993). *Human Capital : A Theoretical and Empirical Analysis*. Chicago : The University of Chicago Press, 412 p. URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3730/c3730.pdf>
3. Антонюк В.П. (2022). Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*, № 1(67). С. 110–116. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116)
4. Близнюк В.В., Яценко Л.Д. (2025). Ринок праці України в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Економіка та управління*, № 19. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-19-07-01>
5. Крилов Д.В. (2023). Сучасні аспекти розвитку ринку праці в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій*, № 9. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-03-04>
6. Залознова Ю., Азьмук Н. (2022). Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*, № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>
7. Самборська О. Воскобійник С. Шевченко Д. (2023). Збереження людського потенціалу в умовах війни. *Економіка та суспільство*, № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>
8. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk>
10. 4.37 million under temporary protection in August. (2025). European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251010-1>
11. Відновлення та розвиток. IOM Ukraine. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/vidnovlennya-ta-rozvytok>
12. Герасименко Я. (2022). На Україну в 2023 році чекає катастрофічне падіння народжуваності – демографи. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-ukrayinu-v-2023-roci-chekaye-katastrofichne-padinnya-narodzhuvanosti-demografi>
13. Tkalenko, S., Derii, Z., Kudyko, L., Liubachivska, R., Hrytsku-Andriesh, Y., & Kosytska, V. (2024). Long-term determinants of economic development: the impact of migration flows on the economy of Ukraine. *ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ДІЯЛЬНІСТЬ : проблеми теорії і практики*, Т. 6. №. 59. С. 402–419. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4559>
14. Статистика. Результати опитування роботодавців. Державний центр зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/stat/statsurvey>
15. Дерій Ж. (2025). Роль науково-інноваційних екосистем університетів у відбудові та сталому розвитку громад. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, Т. 2. № 42. С. 9–22. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-2\(42\)-9-22](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-2(42)-9-22)
16. Захисники та Захисниці можуть отримати ваучери для здобуття освіти. (2025). Міністерство у справах ветеранів. URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/zahisniki-ta-zahisnitsi-mozhut-otrimati-vaucheri-dlya-zdobuttya-osviti>
17. Ваучер на навчання. Державний центр зайнятості України. URL:

<https://www.dcz.gov.ua/profnavch/voucher>

18. Умови надання грошової допомоги від міжнародних організацій. Грошова допомога від міжнародних організацій мешканцям України. URL: <https://aid.edopomoga.gov.ua/terms>

References:

1. Sen, A. (1981). *Poverty and Famines : An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford : Oxford University Press, 257 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/povertyfamineses0000sena> [in English].
2. Becker, G. (1993). *Human Capital : A Theoretical and Empirical Analysis*. Chicago : The University of Chicago Press, 412 p. Retrieved from: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3730/c3730.pdf> [in English].
3. Antoniuk, V.P. (2022). Ryzyky i vtraty liudskoho kapitalu vnaslidok viiny [Risks and losses of human capital as a result of the war]. *Economic Bulletin of Donbas*, No. 1(67). Pp. 110–116. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-110-116](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116) [in Ukrainian].
4. Blyzniuk, V.V., & Yatsenko, L.D. (2025). Rynok pratsi Ukrainy v umovakh viiny [The Labor Market of Ukraine in Wartime. Problems of Modern Transformations]. *Economics and Management*, No. 19. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-19-07-01> [in Ukrainian].
5. Krylov, D.V. (2023). Suchasni aspekty rozvytku rynku pratsi v Ukraini [Modern Aspects of Labor Market Development in Ukraine]. *Problems of Modern Transformations*, No 9. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-03-04> [in Ukrainian].
6. Zaloznova, Yu., & Azmuk, N. (2022). Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky [Human capital of Ukraine in wartime: losses and gains]. *Economy and Society*, No. 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59> [in Ukrainian].
7. Samborska, O. Voskobiinyk, S. & Shevchenko, D. (2023). Zberezhenia liudskoho potentsialu v umovakh viiny [Preservation of human potential in wartime]. *Economy and Society*, No. 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19> [in Ukrainian].
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Monitorynhova misiia OON z prav liudyny v Ukrain [UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine]. Retrieved from: <https://ukraine.ohchr.org/uk> [in Ukrainian].
10. 44.37 million under temporary protection in August. (2025). European Commission. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251010-1> [in English].
11. Vidnovlennia ta rozvytok [Recovery and Development]. IOM Ukraine. Retrieved from: <https://ukraine.iom.int/uk/vidnovlennya-ta-rozvytok> [in Ukrainian].
12. Herasymenko, Ya. (2022). Na Ukrainu v 2023 rotsi chekaie katastrofichne padinnia narodzhuvanosti – demohrafi [Ukraine faces catastrophic drop in birth rate in 2023 – demographers. Hromadske. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/na-ukrayinu-v-2023-roci-chekaye-katastrofichne-padinnya-narodzhuvanosti-demografi> [in Ukrainian].
13. Tkalenko, S., Derii, Z., Kudyko, L., Liubachivska, R., Hrytsku-Andries, Y., & Kosytska, V. (2024). Long-term determinants of economic development: the impact of migration flows on the economy of Ukraine. *FINANCIAL AND CREDIT ACTIVITY : problems of theory and practice*, Vol. 6. No. 59. Pp. 402–419. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4559> [in English].
14. Statystyka. Rezultaty opytuvannia robotodavtsiv [Statistics. Results of the employer survey. State Employment Center of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/stat/statsurvey> [in Ukrainian].
15. Derii, Zh. (2025). Rol naukovo-innovatsiinykh ekosystem universytetiv u vidbudovi ta stalomu rozvytku hromad [The role of scientific and innovative ecosystems of universities in the reconstruction and sustainable development of communities]. *Problems and prospects of economy and management*, Vol. 2. No. 42. Pp. 9–22. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-2\(42\)-9-22](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-2(42)-9-22) [in Ukrainian].
16. Zakhysnyky ta Zakhysnytsi mozhut otrymaty vauchery dlia zdobuttya osvity [Defenders and Defenders can receive vouchers for education.] (2025). Ministry of Veterans Affairs. Retrieved from: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/zahisniki-ta-zahisnitsi-mozhut-otrimati-vaucheri-dlya-zdobuttya-osviti> [in Ukrainian].
17. Vaucher na navchannia [Voucher for training]. State Employment Center of Ukraine. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/profnavch/voucher> [in Ukrainian].
18. Umovy nadannia hroshovoi dopomohy vid mizhnarodnykh orhanizatsii [Terms of providing financial assistance from international organizations]. Financial assistance from international organizations to residents of Ukraine. Retrieved from: <https://aid.edopomoga.gov.ua/terms> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 09.12.2025 р.

Дата прийняття статті до друку: 23.12.2025 р.